

„A’ melly ember szeretni tud, soha sem lehet egészen rossz.”

~

Az Életképek 1847/1. félévének novellái

Jelige: **Distant Reading**

Tartalom

Bevezető – A divatlapkutatás lehetőségei.....	2
Az Életképek sikere a sajtópiacon	4
Életkép – novella – műfaji kevertség	7
„Képzelden az olvasó magának egy derék várost...”	10
A különböző társadalmi rétegek megjelenése a novellákban	12
Nyelvi autentikusság.....	15
Női szereplehetőségek és funkciók.....	15
A szem a lélek tükre	16
Végszó	18
Felhasznált irodalom.....	19
Felhasznált szépirodalmi szövegek, szövegforrások	19
Felhasznált szakirodalom	20

Bevezető – A divatlapkutatás lehetőségei

„Jóllehet a folyóiratkutatás hosszú időn keresztül a humán és társadalomtudományok segédtudományaként szolgált, a kultúratudományi és digitális fordulatnak köszönhetően interdiszciplináris tudományággá fejlődött. Az angolszász környezetben bevetté vált *Periodical Studies* mellett német nyelvterületen is egyre inkább előtérbe kerülnek a folyóiratokat önálló kutatási tárgyként kezelő elméletek.”¹ Oliver Scheiding és Sabina Fazli helyzetértékelése nem véletlenül került a szerzőpáros által szerkesztett *Handbuch Zeitschriftenforschung* felütésébe. A Mainzi Egyetem kutatói a folyóiratkutatás megváltozott pozíciójára reflektálva arra a helyzetre hívják fel a figyelmet, amelyet nem kis részben az archívumok digitalizációja, illetve az ebből következő új kutatási technológiák és kutatási kérdések megjelenése teremtett meg. A *Periodical Studies* módszertanát bemutató tanulmányában² Török Zsuzsa is azt hangsúlyozza: újra kell gondolnunk a periodikákról, a megjelenő szövegekről és a publikáló írókról alkotott korábbi elképzeléseinket.

„Mind a viktoriánus, mind pedig a modernista periodika-kutatásban alapvető tézis, hogy a periodika nem más tudományterületek számára alkalmas források gyűjteménye, hanem olyan, autonóm kutatásra érdemes entitás, mely lényegileg különbözik más publikációs formáktól, az eltérések megértése pedig új megközelítést és sajátos módszertant igényel.”³

A hagyományos (sajtó)történeti módszertan a sajtó „leírhatóságából” indult ki, a folyóiratokat, hetilapokat és napilapokat pedig statikus entitásnak tekintette. A *Periodical Studies* vagy periodika-tudomány azonban arra a felismerésre alapozta saját módszertanát, hogy a sajtótermékek elsősorban a maguk dinamikusságában ragadhatóak meg. Roland Barthes, Michel Foucault és Raymond Williams elméleteit felhasználva az angol nyelvterület periodika-kutatói amellet érvelnek, hogy egy sajtótermék nem csupán passzív visszatükrözője kora ideológiáinak, hanem aktívan részt vesz ezek kialakításában: gyorsan és hatékonyan képes reagálni az aktualitásokra, párbeszédbe lépni más periodikákkal és szövegekkel. Ebből adódóan az „író” sem magányos alkotóként képzelhető el, hanem inkább olyan társ-szerzőként, aki a

¹ Oliver SCHEIDING–Sabina FAZLI, *Einleitung, Zeitschriften als Imaginationsraum und Anschauungsform der Gesellschaft = Handbuch, Zeitschriftenforschung*, Hg. Oliver SCHEIDING–Sabina FAZLI, Bielefeld, transcript Verlag, 2023 (Edition Medienwissenschaft, Band 72), 11. Az idézetet saját fordításomban közlöm.

² TÖRÖK Zsuzsa, *Periodika-tudomány, periodika-kutatás*, ItK, 126 (2022), 221–245.

³ *Uo.*, 231.

szerkesztőkkel és más írókkal folyamatos párbeszédben, együttműködésben dolgozik: „A periodika-tudomány a romantikától örökölt magányos zsenialkötő alakjától egy olyan szerzőfogalom irányába mozdult el, mely az alkotóra sokféle kommunikációs csatornák csomópontjaként tekint. Az újságírók és az időszak kiadványoknak rendszeresen dolgozó írók-költők ritkán tevékenykedtek elszigetelten társaiktól vagy más periodikáktól.”⁴

A 21. századi digitalizáció valóban új távlatokat nyitott a periodika-kutatásban. Teljes félévek, évfolyamok vagy akár az évfolyamok összességének vizsgálata olyan kérdések megfogalmazását teszi lehetővé, amelyekre a választ a hagyományos könyvtári kutatással csak nagyon hosszú idő alatt, vagy egyáltalán nem tudnánk megtalálni.⁵ A digitalizáció eredményeképpen megjelenő hálózatkutatás, vagy a Franco Moretti nevéhez köthető *distant reading*⁶ módszerei új kérdések mellett új szempontokat is felvetnek: megalkotják az elméleti kereteit az egyszerre kvalitatív és kvantitatív módszereket is alkalmazó kutatásoknak.⁷ Jelen dolgozat célja az angolszász sajtókutatás módszertanának használatával strukturáltan feldolgozni a szabadságharc előtti időszak egyik legmeghatározóbb irodalmi orgánuma, az *Életképek* 1847/1. félévének novelláit. Kutatásom során több módszertani kérdésben Franco Moretti *Atlas of the European novel 1800–1900*⁸ című munkájára alapoztam, dolgozatomat az elbeszélésekben megjelenített helyszínek, szereplők és narratív mintázatok vizsgálata alapján strukturáltam. Bár figyelmemet a tárgyalt félévre Petőfi Sándor és Jókai Mór novellái hívták fel, kutatásom egyik fő célkitűzése a kevésbé kanonikus írók és szövegek szisztematikus elemzése. Az irodalmi kánonra utólagos, történeti⁹ konstrukcióként tekintve vizsgálom az *Életképek*ben, 1847 januárja és júniusa között közreadott szövegeket, azt előfeltételezve, hogy ezáltal bepillantást nyerhetünk a korszak „mindennapi” olvasmányainak, „hétköznapi” irodalmának világába.

Az *Életképek* divatlapot dinamikus entitásként kezelem, ebből adódóan az itt megjelent novellák helyzete is két megközelítésből értelmezhető: egyrészt a lap népszerűségéből kiindulva valószínűsíthetően hatással voltak a közízlésre; közvetítették az olvasóközönség

⁴ Uo., 233–234.

⁵ Uo., 238.

⁶ Moretti azonos című könyvéről (Franco MORETTI, *Distant Reading*, London–New York, Verso, 2013.) elsőként Labádi Gergely írt kritikát: LABÁDI Gergely, *Franco Moretti: Distant reading*, Irodalomtörténet, 2014/4, 561–564.

⁷ TÖRÖK, *Periodika-tudomány, periodika-kutatás*, 235.

⁸ Franco MORETTI, *Atlas of the European novel 1800 – 1900*, London–New York, Verso, 1998.

⁹ HANSÁGI Ágnes, *A hagyomány sajátsága: korszakok és kánonok palimpszesztusban – Előszó* = H.Á., *Klasszikus - korszak - kánon. Historizáció és temporalitástan tapasztalat az irodalomtudomány történeti koncepcióiban*, Bp., Akadémiai, 2003 (Philosophiae Doctores 18.), 10.

körében sikeres novellák „receptjét” – a kor novellaeszményét. Ugyanakkor reakcióként is tekinthetünk ezekre a szövegekre, amelyek a kapitalizálódó irodalomban az olvasóközönség által kedvelt témákat követik, képezik le. Margócsy István a negyvenes években megváltozott írói szereplehetőségeket értelmezve azt emeli ki, hogy az irodalom árucikk lesz, az író pedig az irodalmi árucikk előállítója:

„A harmincas-negyvenes évek fordulójára [...] az irodalom a piac részévé vált, az írók pedig piaci aktorokként tudtak vagy kényszerültek szerepelni. [...] a negyvenes évek elejére minden szereplő számára világhosszá válik (persze kinek öröme, kinek bánata), hogy az irodalmi alkotás nem más, mint piacra való termelés, s az irodalmi mű: áru.”¹⁰

A periodika-tudomány a periodikák struktúráját egyszerre tekinti zárt és nyitott szerkezetnek. Nyílt a szerialitásnak köszönhetően, zárt a szigorúan megkomponált lapszámfelépítés miatt¹¹ – e két jellemző együttes jelenléte döntő lehet a különböző lapok sikerét illetően, hiszen az olvasó egyszerre kapja kézhez az újdonság és ismerős otthonosság érzését. Éppen ez a kettős funkció jelenik meg az Életképekben közölt novellák kapcsán is: míg az elbeszélések nagy részét jelentősen meghatározza a kor gondosan felállított normarendszere, már megkezdődik a romantikus novellaeszmény megbontása is – a hagyománytól való elfordulást éppen azoknak az alkotóknak az írásaiban figyelhetjük meg, akik később az irodalmi kánon kiemelkedő alakjaivá váltak.

Az Életképek sikere a sajtópiacon

Az Életképek sikere több tényező együttállásának volt köszönhető: (1) A lap szerzőgárdáját a negyvenes évek legjobb szerzői alkották. (2) A szerkesztők és szerzők pontosan mérték fel a megcélzott olvasóközönség ízlését és az olvasók elvárásait. (3) A szerzők és a szerkesztők gyorsan reagáltak az aktuális, mentalitástörténeti szempontból is releváns témákra. (4) A lapot helyzeti előnyhöz juttatta, hogy Frankenburg kieszközölte a postai úton való terjesztés lehetőségét.¹² Ha az 1847/1. félévet összefüggő tartalomfolyamként olvassuk, a szövegek tüzetes vizsgálata a hetilap dinamikáját teszi láthatóvá: a hat hónapon átívelő, a lapszámokat összefogó témák mellett (pl. szerelmi házasság kérdése vagy a testi és lelki alkat

¹⁰ MARGÓCSY István, „...Mint napszámos nyúlok íróeszközömhöz...” – *Az irodalmi tevékenység mint munka és vállalkozás (Vázlat a 19. századról)*, *Studia Litteraria*, 2021/3–4, 7–29. itt: 11–12. Az irodalom és a kapitalista átalakulás összefonódását állítja központba a *Studia Litteraria* 2021/3–4. tematikus száma, amelynek címe *Írói gazdálkodások a 19–20. században*. A szerkesztői előszóban Hites Sándor arra hívja fel a figyelmet, hogy a kulturális nemzetépítés és az irodalom kapitalista átalakulása nemcsak egyidőben, hanem szoros kölcsönhatásban zajlott. Vö. HITES Sándor, *Kereskedőtársadalom, írói gazdálkodások*, *Studia Litteraria*, 2021/3–4, 3–6.

¹¹ TÖRÖK, *Periodika-tudomány, periodika-kutatás*, 232.

¹² FRANKENBURG Adolf, *Emlékiratok II.*, Pest, Emich Gusztáv, 1868, 157.

diszkrepanciája) találunk olyan szövegeket is, melyek egymásra való reakcióként is értelmezhetőek. A tárgyalt divatlap sikeressége nemcsak abban mérhető, hogy milyen mértékben vett részt a későbbi irodalmi kanonizáció folyamatában, hanem a korabeli előfizetők és olvasók számában is. Ebben az évben a hetilap 1150 előfizetővel rendelkezett (ebből mindössze 200 pesti), ugyanebben az időben a konkurens Pesti Divatlapnak mindössze feleannyi: 400-500 előfizetője volt; az arisztokrácia lapjának tartott Honderü pedig fent sem tudta volna magát tartani állami támogatások nélkül.¹³ Az Életképek vezető pozícióját a magyar nyelvű sajtópiacon a megbízhatóan magas esztétikai színvonalú szövegek alapozták meg, és bár 1846 előtt is kiemelkedő írógárdával dolgozott a hetilap (Jókai Mór, Bérczy Károly és Vas Gereben mellett többek között Gaál József, Pálffy Albert és Pompéry János közölt írásokat a lapban.), Petőfi és a Tízek Társaságának csatlakozása végérvényesen megerősítette a divatlap helyzetét a konkurens lapokkal szemben.

Az Életképek a lap kiadásának hányattatott kezdetei ellenére, Frankenburg Adolf kitartásának és a postai terjesztésnek köszönhetően¹⁴ rövid idő alatt a legolvasottabb irodalmi lappá vált. A helytartótanács hivatalnokaként dolgozó szerkesztőnek, aki korábban – éppen hivatala miatt – óvatosan engedett politikai tartalmat a lapjába, a Petőfi által Fiatal Magyarországnak nevezett¹⁵ társasággal szorosabbra fűzött kapcsolata miatt Bécsben magyarázkodnia kellett. Választás elé állították: vagy az Életképeket tartja meg, vagy az állását.¹⁶ Így került az 1847-es évfolyam második félévétől kezdve az akkor még csak huszonkét éves, de már elismert prózaíró Jókai Mór a hetilap szerkesztőjének pozíciójába. A

¹³ A számadatokat Lesi Viktor az Életképekről szóló tanulmányából emeltem át, ezeket Frankenburg Adolf visszaemlékezései is alátámasztják. Vö. LESI Viktor, *A Frankenburg-féle Életképek*, Debrecen, Lehotai Könyvnyomda, 1941, 20. és FRANKENBURG Adolf, *Emlékiratok II*, 234–235.

¹⁴ A lap közvetlen elődjének tekintendő Magyar Életképek 1843-ban, eredetileg lapengedély nélkül jelent meg Vö. KÓKAY György, *A reformkori sajtó (1830–1848) = A magyar sajtó története*, szerk. FÖLDES Anna, Bp., A Magyar Újságírók Országos Szövetsége, 59–90, 78. Frankenburg Adolf még 1842-ben kérelmezett folyóiratszabadalmat, kérvényére azonban fél évig nem kapott választ, majd elutasították. Egy évvel később jelentette meg először a Magyar Életképek című, a folyóirati jelleget látszólag nélkülöző szépirodalmi antológiát – havonta egyszer. 1844-ben már – egy bürokratikus tévedés miatt – valódi hetilapként működhetett az Életképek. Mikor az állami szervek rájöttek, hogy a divatlap lapengedély nélkül jelenik meg (Frankenburg a Bécsi Kamara elutasítását követően lapterjesztési jogért folyamodott – amit meg is kapott, ez önmagában azonban a szabadalom nélkül nem lehetett hatályos.), először be akarták tiltani, de az 1200-hoz közelítő előfizetői szám miatt (illetve azért, hogy saját hibáikat eltussolják) végül egy hét alatt megkapta az Életképek a jogszerű működéshez szükséges engedélyt. Az esetet Frankenburg emlékirataiban részletesen tárgyalja. Vö. FRANKENBURG Adolf, *Emlékiratok II*, 234–235.

¹⁵ PETŐFI Sándor, *Arany Jánoshoz (VII), Szatmár, 1847. augusztus 17.* = PETŐFI Sándor *Összes prózai művei és levelezése*, kiad. MARTINKÓ András, Szépirodalmi, 1960, 328.

¹⁶ KÓKAY, *A reformkori sajtó*, 79. – Frankenburg is megemlékezik erről az időszakról emlékirataiban: FRANKENBURG Adolf, *Emlékiratok III.*, Pest, Emich Gusztáv, 1868, IX. fejezet. A szerkesztőváltás okairól többek között Tamás Anna is ír az Életképekről szóló monográfiájában: TAMÁS Anna, *Az Életképek (1846–1848)*, Bp., Akadémiai, 1970 (Irodalomtörténeti füzetek 68.). Frankenburg emlékiratainak összehasonlítását a fennmaradt levéltári adatokkal Goriupp Alisz végezte el: GORIUPP Alisz, *Az Életképek szerkesztőváltása 1847-ben*, Magyar Könyvszemle, 1930/3–4, 282–288.

lap hasábjain ettől kezdve egyre inkább előtérbe került a politikai szerepvállalás – ennek tetőpontja, mikor az Életképek Petőfi és Jókai közös szerkesztésében az 1848-as forradalom elsődleges orgánuma lett.

Az Életképek sikeréhez az is hozzájárult, hogy szélesebb olvasóközönséget igyekezett megszólítani: egyszerre kívánta a néplap, családi lap és szépirodalmi folyóirat funkcióját is betölteni¹⁷ – nagy sikerrel. Frankenburg szerkesztőként – követve a hazai és bécsi divatlapok mintáját – a kezdetektől fontosnak tartotta a női olvasóréteg megnyerését. A nőolvasók figyelmét a színes, biedermeier divatképek¹⁸ voltak hivatottak felkelteni, viszont a minőségi szövegeknek kellett megtartani azt. Az olvasóközönség kijelölése az Életképek több évfolyamának előszavában is központi téma. Már 1843-ban, a Magyar Életképekben körvonalazódik a lap programja, amelynek fő célkitűzése „hazai életből vett olvasmányok által, nemzetiséget terjesztzni, 's a' fiatal gyöngye sziveket és kedélyeket, nemzetiség és erkölcs tiszta érzelmei által képezni.”¹⁹, ezzel segítve a nőket az új, „nemzeti érzületű” generáció felnevelésében. A megszólított olvasóközönség az erősödő magyar polgári réteg lányai és asszonyai – a társadalmi nemek szerinti differenciálás tehát már ekkor megfigyelhető, azonban a felnőtt- és ifjúsági szépirodalom között még nem tesznek különbséget. Később a divatlap céljai az 1844. évi nyelvtörvény kapcsán még egy ponttal bővülnek: igyekeznek támogatni a nemzeti nyelv használati körének kiterjesztését. Császár Ferenc *Lelkes Honleányok!*²⁰ című előszavában amellet érvel, hogy a magyar nyelv használatáért való küzdelem törvényi oldaláért a férfiak felelősek²¹, a hétköznapiakban azonban a nők feladata az anyanyelv népszerűsítése – a lap éppen ebben segít nekik, hiszen eredeti²², magas színvonalú, magyar nyelvű irodalmi szövegeket jelentet meg. Ez a program a negyvenes évek divatlapjainak közös célkitűzése volt.²³

¹⁷ KÓKAY, i.m., 59.

¹⁸ A divatkép-melléletek publikálásának ekkor már évtizedes hagyománya van az irodalmi folyóiratok körében. A Regélő-Pesti Divatlapban már 1834-ben is találhatunk fekete-fehér divatképeket. (pl. Regélő 2(1834), I, 13. – „Mellkép: Maria Anna Karolina Lia – magyar ország ifjabb királynéja”)

¹⁹ Előszó – FÁY Andrásról, Magyar Életképek 1(1843), I, I–VII.

²⁰ CSÁSZÁR Ferenc, *Lelkes Honleányok!*, Életképek, 2(1844), I, 1–5.

²¹ Császár a még ebben az évben törvénybe iktatott 1844. évi II. törvénycikkre utal, mely hivatalos nyelvvé tette a magyart az Osztrák-Magyar Monarchiában.

²² Az eredeti jelző ebben az esetben arra utal, hogy nem külföldi irodalmi művek fordításait szándékozik közölni a szerkesztő. Ez a törekvés valóban be is teljesül, ugyanakkor mégis megfigyelhető a német irodalmi befolyás az 1847/1. félév novelláiban: Gaál József *Beszélyirő gyötrelmei* című novellája E.T.A. Hoffmann *A homokember* című elbeszélésének szűzséjét dolgozza át parodisztikus módon, Prasznovszky János *A' költő szerelme* című szövege, pedig valójában Goethe *Az ifjú Werther szenvedései* levélregényének alaphelyzetét ülteti át magyarra. (Az eredeti levélregény első magyar nyelvű fordítása 1823-ban jelent meg.)

²³ LESI, i.m., 11.

Három év után, 1847-ben Frankenburg újfent szükségét érezte a program megerősítésének. Petőfi és a körülötte csoportosuló fiatal írógeneráció 1846-os csatlakozásának következményeként az Életképek korábban is színvonalas írógárdája igencsak megváltozott: Tamás Anna kutatásai alapján az 1847/1. félévben publikáló szerzők mindössze egyharmada lehetett ismerős az olvasóközönségnek: hatvan íróból csupán tizenkilenc jelentkezett már korábban a hetilapban.²⁴ A negyven új, fiatal szerző radikális arculatváltást jelenthetett volna, ami maga után vonhatta volna akár az előfizetők laptól való elpártolását is – valószínűleg ezt megelőzendő tartotta fontosnak Frankenburg *Üdvözet Hölgyeinknek!*²⁵ című programcikkében az olvasókhoz fordulni: biztosította az olvasóközönséget a lap szellemiségének változatlanságáról. (Egy évvel később már Petőfi *Kard és láncz*²⁶ című verse áll előszóként az első oldalon, ez az 1848-as forradalmat megelőző felfokozott politikai helyzetet és a lapban megerősödő forradalmi hangokat vetíti előre.)

Az Életképek lapszerkezetének kialakítása során, Lesi Viktor szerint, Frankenburg számára bizonyosan mintául szolgáltak a korabeli bécsi és magyar szépirodalmi divatlapok, hetilapok. Az osztrák lapok közül főleg a *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode* (1833–1842) és a *Sonntagsblätter für heimatliche Interessen* (1842–1843) hatását figyelhetjük meg – mind a rovatok, a lap formátuma, tipográfiája, a tartalomjegyzék műfajok szerinti beosztása, mind a divatképmelléletek biedermeier stílusát illetően.²⁷

Életkép – novella – műfaji kevertség

Az Életképek felépítése – bár kevés tipográfiai jelzett rovatról beszélhetünk – viszonylag állandó: a tartalom elrendezésének elsődleges szempontja a különböző szövegek, szövegtípusok következetes sorrendisége, amit a félévente közölt tartalomjegyzék határoz meg. A tartalomjegyzékek átláthatósági szempontból nem a közlés sorrendjében, hanem műfajok szerint sorolják fel a publikált szövegeket – ezek egymásutánisága a lap megjelenésének ideje alatt alig változott. A műfajok tartalomjegyzékben feltüntetett sorrendje az egyes lapszámok felépítésében tükröződik vissza: Értekezések; Beszélyek és rokonművek; Költemények; Epigrammák, tréfás versek és satyrák; Életképek; Életírások; Utirajzok; Nép- és földismertetés; Irodalom, könyvbírálatok és ismertetések követték egymást – ebben a sorrendben. Tehát az Életképekben publikált novellák egyértelműen kijelölhető helyen, az

²⁴ TAMÁS, i.m., 20.

²⁵ FRANKENBURG Adolf, *Üdvözet Hölgyeinknek!*, Életképek, 5(1847), I, 1–4.

²⁶ PETŐFI Sándor, *Kard és láncz*, Életképek, 6(1848), I, 1–4.

²⁷ LESI, i.m., 15.

értekezések és költemények között jelentek meg az egyes lapszámokon belül. Ez alapján a tárgyalt félév novellaanyagát az alábbi szövegek alkotják:

Az Életképek 1847/1. féléve során megjelent novellák		
Szerző	Cím	Lapszám
Jókai Mór	<i>A' büntárs</i>	1–3. szám
Gaál József	<i>Beszélyiró gyötrelmei</i>	4–5. szám
Petőfi Sándor	<i>A' nagyapa</i>	6–7. szám
Pálffy Albert	<i>Egy báróné</i>	8–10. szám
Jókai Mór	<i>A' serfőző</i>	10–12. szám
Dávid	<i>Mágneses álmjáró</i>	13. szám
Sillye Gábor	<i>A' pozsonyi árvíz 1847-ben</i>	14–15. szám
Pompéry János	<i>Két hölgy szerelme</i>	16–18. szám
Petőfi Sándor	<i>A' fakó leány 's a' pej legény</i>	19–20. szám
Prasznovszky János	<i>A' költő szerelme</i>	21–22. szám
T...ér Lajos	<i>Rian Nina</i>	23–24. szám
Bérczy Károly (Ladár)	<i>Sir Olivier Clemency</i>	25–26. szám

Az előbb felvázolt műfaji kategorizáció (a különböző szövegek egyértelmű hozzárendelése egyetlen műfaji kódhoz) értékes adatként szolgálhat arról, hogy a kortársak az egyes szövegeket mely műfaj paradigmái között értelmezték. Segítségével arra vonatkozóan is levonhatunk következtetéseket, hogy a korban milyen szövegeket tekintettek „ideális” novellának, vagy hogy milyen vonások alapján különítették el egymástól például a különböző prózai műfajokat. Ezek a szerkesztői kategóriák befolyással voltak az olvasók befogadására: meghatározták az értelmezés irányát.

Az 1847/1. félév alapvetően konzisztens felépítése egyetlen ponton tér el a megszokottól. A publikált novellák jellemzően több héten át, folytatásokban jelentek meg; ha

egy elbeszélés első része a versek elé került, folytatásai is mindig ezen a helyen követték. Van azonban egy szöveg, amelynek kapcsán maga a szerkesztő hágtá át a gondosan felállított műfaji besorolást – ezzel egy fontos kérdésre irányítva a figyelmet: a kevert műfajúságra. Jókai Mór *A' serfőző*²⁸ című elbeszélésének első két része a költemények után, életkép-pozícióban jelent meg, míg befejezése már a novellák helyére került. Ennek a következetlenségnek az okát éppen a lap dinamikus szerkesztésmódjában kell keresnünk: a műfaji besorolás a szöveg narratív struktúráját követi.

Az 1830–1850 közötti évtizedek nagy fontossággal bírnak mind a novella, mind az életkép műfaji kódjának kialakulása szempontjából. Az 1830-as évek végén megjelenő *életkép* az urbánus irodalom és újságírás egyik alapvető publicisztikai műfaja,²⁹ amely a harmincas évek egyre telítettebbé váló sajtópiacának, az újszerű, hazai témákra való igényét hivatott kielégíteni. A kétnyelvű, de magát magyarként identifikáló olvasóközönséget nagy sikerrel csábították el ezek a szövegek a német almanachoktól. A prózai elbeszéléseknek ezt a rövid, vázlatszerű válfaját a német, francia és angolnyelvű irodalmak hagyományaiból vették át a 19. századi alkotók, valószínűleg német-osztrák közvetítéssel: a *scène*, *sketch* vagy *Gemälde/Lebensbild* műfajokat adaptálták a hazai piacra. A magyar lapok közül először az Athenaeum ígéri programjában különböző életképek közlését. A Munkácsy János által kiadott *Rajzolatok* divatlapban 1837-től már külön rovatot szentelnek az életképeknek. Ahogy arra a rovatcím („Alakrajzok”) is utal, az életkép egy, a „hazai életből” vett témát dolgoz fel humorosan, sajátos eljárása a típusalkotás. Az ilyen szövegekben főleg a leírás, a városi milieu autentikus megragadása kerül előtérbe a cselekményesség rovására. „Az ilyen írásnak nincsen kifejtett története, s így motiváltan cselekvő alakja sem, az elbeszélésnek csak elemeit tartalmazza.”³⁰ Az életkép esetében a referencialitás fontos jellemző.

Lukácsy Sándor szerint talán éppen ez lehet az a vonás, aminek alapján elkülöníthető az életkép és a novella műfaja: „Minden olyan humoros prózát, ami az általánosítás ellenében az egyénesítés, a leíró jelleg ellenében a cselekménynek juttat nagyobb szerepet, az elbeszélések körébe soroljuk (víg-beszélyek)”.³¹ Míg az életkép a valóság egy konkrét darabját, ismétlődő, szeriális eseménysorokon keresztül, típusfigurákat szerepeltetve igyekszik bemutatni, addig a novella elsősorban fiktív, hangsúlyozottan egyszeri történetet beszél el – a novella narratív

²⁸ JÓKAI Mór, *A serfőző*, *Életképek* 5(1847), I, 302–311, 345–351, 372–377.

²⁹ LUKÁCSY Sándor, *Az életképírók = A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1965 (A magyar irodalom története 3.), 638–641.

³⁰ WÉBER Antal, *Az életkép mint prózai forma*, *Irodalomtörténet* 32(2001), 341–358. itt: 341.

³¹ LUKÁCSY Sándor, *i.m.*, 639.

sémájának szekvenciáját követve. A novellaműfaj regényszerűségtől való elszakadásának, önállósodásának folyamatában az 1840 és 1860 közötti időszak rendkívül fontos, mivel Bajza József *A' román-költésről: Töredékek*³² című, a kortársak által normaadóként olvasott műve ekkorra érezteti kettős hatását.³³ Bajza a novella sajátosságaként tekint a sokszínűségre, a kísérletező kedvre – ezzel újabb és újabb hangok kipróbálására ösztönözte az írókat. Az 1840-es évek második felére a szerzők felismerték az életképek referencialitásában rejlő lehetőségeket, így egyre gyakrabban integrálták műveikbe az életképet: típusfigurák bemutatásával, hétköznapi cselekvések mellett konstruáltak hangsúlyozottan egyedi eseménysort, csattanóval a végén. Wéber Antal szerint „[a]z életkép történetileg a legerősebben a romantikához kötődik, s lényegében a helyi színezet, a *couleur locale*, a *Lokalkolorit* érzékeltetésének legfőbb lehetősége, nemcsak saját műfaján belül, hanem kisebb-nagyobb epikai struktúrákba integráltan is.”³⁴ Ezt a tendenciát figyelhetjük meg Jókai már említett *A' serfűzőjében*: a hosszú, két részen át tartó, életképekből építkező bevezető után a harmadik, befejező rész már a novella narratív sémáját követve zárja le az eseménysort – ezért kerülhetett ez a szakasz a költemények elé.

A szövegek tematikus csomópontjai alapvetően a szerelem és házasság köré szerveződnek: általában két fiatal végső boldogságát akadályozza valami vagy valaki. Akár egy autoriter személy, például egy szülő (*Egy báróné*³⁵, *Beszélyirő gyötrelmei*³⁶) vagy egy rangban a szereplő felett álló karakter (*A' nagyapa*³⁷), de előfordul, hogy a természeti körülmények, időjárási viszonyok állnak a szerelmesek útjába (*A' pozsonyi árvíz 1847-ben*³⁸, *Rian Nina*³⁹).

„Képzelden az olvasó magának egy derék várost...”

A novellák cselekménye, követve a kora reformkori elbeszélések és vígjátékok hagyományait⁴⁰, általában nem egy helyszínen játszódik. A megjelenő helységek három településfajta mentén szerveződnek: (1) nagyváros, (2) vidéki város/kastély, (3) falu; a

³² BAJZA József, *A' román-költésről: Töredékek*, Kritikai Lapok III. (1833), 5–64.

³³ HANSÁGI Ágnes, *Irodalmi kommunikáció és műfajiság – A Jókai-próza narrációs eljárásai a romantikától a korai modernségig* [Digitális kiadás], Bp., Akadémiai, 2022, 4.3.1. *A műfaji „emancipáció” folyamatának lezárulása – A regény és a novella műfaji távolsága* [Letöltve: 2022.11.22. https://mersz.hu/hivatkozas/m997ikm_f4_3_1_p15/#m997ikm_f4_3_1_p15] és HANSÁGI Ágnes, *Műfaj történet, poétika és narráció = A kispróza nagymestere*, kiad. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Tempevölgy könyvek, 2018, 17–48.

³⁴ WÉBER, *Az életkép mint prózai forma*, 341.

³⁵ PÁLFFY Albert, *Egy báróné*, Életképek, 5(1847), I, 228–236, 260–270, 292–301.

³⁶ GAÁL József, *Beszélyirő gyötrelmei*, Életképek, 5(1847), I, 100–107, 134–140.

³⁷ PETŐFI Sándor, *A' nagyapa*, Életképek, 5(1847), I, 163–172, 199–209.

³⁸ SILLYE Gábor, *A' pozsonyi árvíz 1847-ben*, Életképek, 5(1847), I, 428–434, 467–475.

³⁹ T...ÉR Lajos, *Rian Nina*, Életképek, 5(1847), I, 723–732, 757–765.

⁴⁰ Bővebben lsd. ZENTAI Mária, *A város szerepe a kora reformkori magyar irodalomban*, ItK, 1999/3–4, 335–344.

nagyváros és a vidék között érezhető ellentét feszül (ez leginkább Pompéry János *Két hölgy szerelme*⁴¹ című elbeszélésében érhető tetten: a vidék-város szembeállításra két nőalak ellentétén keresztül jut érvényre⁴²). A legtöbb elbeszélést a szereplők különböző helyszínek közötti utazásai tagolják. Pest, ha név szerint említik, a csalódások (*A' költő szerelme*⁴³, *Két hölgy szerelme*), vagy kultúrsokk színhelye: a nemzetköziesedő, internacionális nagyváros kialakulásának tapasztalatait hordozza. (*Beszélyirő gyötrelmei*). Jellemzően negatív képzetek társulnak a nagyvároshoz, ellentétben a kisvárosokkal, falvakkal, amelyek inkább a derűs, nosztalgikus, erősen idealizált vidék-képet erősítik, a kora reformkori novellák hagyományának megfelelően.⁴⁴

Ezt a tendenciát Petőfi Sándor két falusi novellája⁴⁵ (*A' nagyapa, A' fakó leány 's a' pej legény*⁴⁶) valamelyest árnyalni igyekszik a falusi társadalom rétegzettségének bemutatásával. Törekvései párhuzamba állíthatók a kortárs Berthold Auerbach életművével.⁴⁷ Auerbach 1843-ban megjelent *Schwarzwälder Dorfgeschichten*⁴⁸ című kisepikai ciklusa újszerű megszólalásmódjával műfajteremtőnek számított a maga nemében – a Habsburg Monarchia periferikus, nem német nyelvű területein óriási visszhangot keltett. A kor olvasói körében egyre nőtt az igény a vidéki életet megörökítő és bemutató szövegekre, ezekre az igényekre mintegy irodalmi válaszként, megjelentek a falusi történetek, falusi tárgyú novellák. Az életképekben bővelkedő elbeszélések az ismeretterjesztés eszközeiként is szolgáltak: igyekeztek a falusi társadalom belső tagoltságát, a közösségek működését bemutatni – nem idealizált formában.⁴⁹

Mind a várostól, mind a falusi társadalomtól elszigetelten, periférián helyezkednek el a vidéki kastélyok és birtokok (*Egy báróné, Sir Olivier Clemency*⁵⁰, *Rian Nina*), amelyek lakói, az arisztokraták, mintha maguk is egy letűnt kor emlékei lennének. Ódon várkastélyok, generációkon átívelő bosszú, átkok és fogadalmak szervezik a novellák cselekményét, amelyek

⁴¹ POMPÉRY János, *Két hölgy szerelme*, Életképek, 5(1847), I, 499–507, 533–541, 564–578.

⁴² Júlia és Róza bárónő a nagyvárosi arisztokrata és a polgári értékrend ellentétét jelenítik meg. Júlia alakjához az ártatlan naiv gyermekiség, szépség, tudatlanság kapcsolódik, míg Róza bárónő tudatában van saját szépségének, ki is használja vonzó külsejét.

⁴³ PRASZNOVSZKY János, *A' költő szerelme*, Életképek, 5(1847), I, 658–665, 694–699. (A második részt PRÁZNOVSZKY névvel írja alá)

⁴⁴ Vö. ZENTAI, i.m.

⁴⁵ Ezeket a szövegeket már a kortársak is „érett novellákként” aposztrofálták. Vö.: MARTINKÓ András, *A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*, Bp., Akadémiai, 1965 (Irodalomtörténeti könyvtár, 17), 228.

⁴⁶ PETŐFI Sándor, *A' fakó leány 's a' pej legény*, 5(1847), I, 597–606, 629–639.

⁴⁷ HANSÁGI Ágnes, *Műfajok a 19. században, A novella*, Balatonfüred, Tempevölgy, 2020, 45.

⁴⁸ Berthold AUERBACH, *Schwarzwälder Dorfgeschichten* I–II, Bassermann, Mannheim, 1843.

⁴⁹ HANSÁGI, *Műfajok a 19. században*, 49.

⁵⁰ BÉRCZY (LADÁR) Károly, *Sir Olivier Clemency*, Életképek, 5(1847), I, 789–812.

tematikus-motivikus szempontból a gótikus irodalom⁵¹ hagyományait idézik. Az egyre szűkülő élettér⁵², a „százados előjogok mellé járó százados bűnök” előli, falusi életbe való menekülés⁵³ a feudális renden alapuló társadalmi berendezkedés hanyatlására – ezzel szoros összefüggésben a polgári réteg megerősödésére reagál.

A különböző társadalmi rétegek megjelenése a novellákban

A félév novelláinak szereplői között a polgárok vannak (számszerűen és morálisan is) fölényben. Az arisztokrata, nemesi szereplők, ha egyáltalán megjelennek az elbeszélésben⁵⁴, szinte kivétel nélkül antagonisták – negatív tulajdonságokkal rendelkeznek, mint például a határtalan gőg, ami saját maguk és családjuk vesztét okozza, vagy a megkérdőjelezhető erkölcsi értékrend (*Egy báróné*). Emellett visszatérő motívum, hogy a régi nemesi családok leszármazottjai nem bánnak jól a pénzzel, ezért csődbe mennek, vagy szerencsejátékok miatt teljesen elvesztik vagyonukat (*Sir Olivier Clemency*). A novellák olyan arisztokrácia-képet közvetítenek, amelynek központi eleme a polgári és falusi világtól való elszigeteltség (lakóhely szerint is – vö. magányos, ódon kastélyok), illetve a társadalom periferiájára szorult helyzet: a szereplők nem tudnak (és nem is akarnak) alkalmazkodni a polgárosodás és a kapitalizálódás nyomán kialakuló új társadalmi viszonyokhoz. A szövegekben általában a szülői generáció az, amely a végeletekig ragaszkodik nemesi előjogaihoz (anya-figurák az *Egy báróné*-ban és a *Sir Olivier Clemency*-ben), ezzel hozzájárulnak gyermekeik bukásához. Mindazonáltal előfordulhat az is, hogy egy arisztokrata származású szereplő mégis pozitív színben tűnik fel, ebben az esetben azonban hangsúlyosan kiemelik a karakter szokásostól eltérő szocializációját.⁵⁵

⁵¹ A magyar gótikus irodalomról ld. bővebben: BÉRES Norbert, *A „gótikus” irodalom korai magyar fogadtatása (1796–1823)*, Irodalomismeret, 2019/3–4, 4–18. és Vö. TÖRÖK Zsuzsa, *Kísértő emlékek, Vachott Sándorné és a gótikus irodalom*, It., 2020/4, 383–406.

⁵² Az *Egy báróné* címszereplője saját elhatározásából nem érintkezik a kastélyhoz tartozó város lakóival: lányát, Emiliát is korlátozza a szabad mozgásban. A serdülő még soha nem hagyhatta el a kastélyt, s a cselekmény folyamán is egyre szűkül az élettér: először már a kertbe sem mehet ki, majd édesanyja zárdába küldi.

⁵³ „[Edvin apja] az udvartól bucsut vön ’s falusi magányába vonulva ott egyetlen gyermekének élt.” - POMPÉRY, *Két hölgy szerelme*, 503.

⁵⁴ A félév tizenkét novellája közül mindössze három szerepeltet nemesi származású karaktereket, ezek Pálffy Albert *Egy báróné*, Bérczy Károly *Sir Olivier Clemency* és Pompéry János *Két hölgy szerelme* című művei.

⁵⁵ Például Pompéry János *Két hölgy szerelme* című novellájának egyik protagonistája, Edvin esetében a bécsi udvarból falura való költözés volt „jótékony hatással” a fiúra: „Nevelése egyszerűbb volt tén, mint azon osztály gyermekeié lenni szokott, mely eddig az élet feladatául tekinté az elszóródást és a’ kábító élvezet; de ő azon virághoz hasonlított, melynek a’ természet csak egy színt, de illatot is adott, míg kortársai inkább a’ színben dús, de illattalan művirághoz hasonlítanak.” - POMPÉRY, *Két hölgy szerelme*, 504. De *Sir Olivier Clemency* (alias Tatár Gyula) esetében is hasonló, a szokásostól eltérő életutat ismerhetünk meg: a fiú Amerikában nevelkedett.

A félév novelláinak többségében⁵⁶ a biedermeier⁵⁷ polgáreszmény tükröződik. Az elbeszélésekben megjelenő figurák az egyre erősödő polgári réteg tagjai, általában vidéki kisvárosokban, de előfordul, hogy Pozsonyban, Pesten, esetleg Bécsben élnek. Az urbanizáció alaptapasztalatait dolgozzák fel ezek a szövegek, például hogy az egyre inkább nemzetköziesülő nagy-/ fővárosokban élő szereplők nem feltétlen ismerik már saját szomszédjukat sem. (*Beszélyíró gyötrelmei*) A városi élet olyan elemei mellett, mint a polgári peres ügyek (*A' büntárs*⁵⁸), megjelennek a hagyományos polgári foglalkozások, és a műfészfigurák is. Visszatérő karakterekké válnak az írók, költők, festők, színészek (*Beszélyíró gyötrelmei*, *A' költő szerelme*, *Egy báróné*, *Mágneses álmjáró*⁵⁹) – ebben az időszakban bontakozik ki Pest irodalmi és művészeti központként:

„Az 1840-es években a tipikus írói életforma Pesthez, a tudomány és a kultúra időközben létrejött intézményeihez, illetve a lapokhoz, a szerkesztőségekhez kötődik, mint Vörösmarty, Bajza, Toldy, Petőfi élete. A hangsúlyváltás az 1820-as években történik: elsősorban Kisfaludy Károly és az Aurora vonzásának köszönhetően az évtized végére azok a fiatal irodalmárok telepednek le Pesten, akik a következő két évtized meghatározó egyéniségei lesznek. Nyomukban jönnek a többiek, a későbbi nemzedék, amelynek tagjai számára már magától értetődő (bár egyénenként természetesen nagyon változatos módokon megvalósuló) pályaelem a Pestre költözés.”⁶⁰

Nemcsak a művészek, hanem a műalkotások és azok befogadása is központi kérdése a novelláknak: Ahogy arra Imre László *A romantikus irodalomalapítás ambivalenciái*⁶¹ című tanulmányában rámutat, az irodalom már a romantika kezdetei óta az önkifejezés eszközeként

⁵⁶ Például: *A' költő szerelme*, *Mágneses álmjáró*, *A' büntárs*, *A' pozsonyi árvíz 1847-ben*, *Egy báróné*, *Beszélyíró gyötrelmei*.

⁵⁷ A biedermeier polgári életmódról Vö. ZOLNAI Béla, *A magyar biedermeier*, Bp., Franklin Társulat, 1941.; ZOLNAI Béla, *Irodalom és biedermeier*, Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1935.; WÉBER Antal, *Az irodalom szerepváltása a biedermeier kultúrában*, *Irodalomtörténet*, 29(1998), 210–226.; WÉBER Antal, *Lélektani és történelmi hitel a biedermeier irodalomban*, *Irodalomtörténet*, 31(2000), 414–434.; VADERNA Gábor, *A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Bp., Universitas, 2017.

⁵⁸ JÓKAI Mór, *A' büntárs*, 5(1847), I, 4–16, 36–43, 69–73.

⁵⁹ DÁVID, *Mágneses álmjáró*, *Életképek*, 5(1847), I, 398–405. A 'mágneses' szó ebben a szövegben a 'mágikus' szinonimájaként értelmezendő. A novella főszereplője Parti, egy nyugalomba vonult színész. Az elbeszélés DÁVID álnév alatt került publikálásra: Gulyás Pál *Magyar írói álnév lexikon*ának adatai alapján elképzelhető, hogy a Dávid név mögött valójában LÉVAY József állhatott, ugyanis a Pesti Divatlapban ő publikált ezzel az álnévvel az 1840-es években – ez a lap tartalomjegyzékéből derül ki. (Vö. GULYÁS Pál, *Magyar írói álnév lexikon – A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*, Bp., Akadémiai, 1956, 117.)

⁶⁰ ZENTAI Mária, i.m.

⁶¹ IMRE László, *A romantikus irodalomalapítás ambivalenciái = Értékek kontextusa és kontextusok értéke 19. századi irodalmunkban*, szerk. IMRE László, Debrecen, KLTE Könyvtár, 2000, 7–22.

jelenik meg. Az, hogy melyik szereplő mit olvas, vall ízléséről és lelki világáról,⁶² így ez a karakterjellemzés egyik fontos eszköze a korszakban. Az irodalmi ízlés hasonlósága eszmei, értékrendi, lelki hasonlóságot feltételezhet két szereplő között, gyakran a szerelmesek közti néma kommunikáció eszközévé válik. (*A' költő szerelme, Egy báróné*).

Az arisztokrata szereplők kapcsán megfigyelt tendenciákkal egybehangzóan, a polgárok irodalmi ábrázolása során is fellelhető a társadalmi rétegek heterogenitásának bemutatására irányuló törekvés: Jókai Mór *A' büntárs* című novellája Imre és Makár alakján keresztül igyekszik a pozitív megítélésű hősök mellett polgári származású antagonistákat is megjeleníteni.⁶³

Hasonló célok vezérelték a paraszti társadalom tematizálása során Petőfi Sándort is, akinek mindkét, a félév során megjelent elbeszélésének⁶⁴ helyszíne a falu. (*A' nagyapához* Frankenburg lábjegyzetét is fűzött, melyben az olvasóközönség figyelmébe ajánlja a költő művét, melyről fontosnak tartja kiemelni: „népies szellemben”⁶⁵ készült.) Novelláinak karakterei a társadalmi ranglétra különböző fokain állnak: megjelennek gazdák, cselédek, betyárok – a társadalmi mobilitás az elbeszélések alapján sokkal tisztább formában valósulhat meg falusi környezetben, mint a városban. A novellákban megjelenő „urak” valójában gazdag, gazdálkodó parasztok, és ahogy arra *A' nagyapa* narrátora is utal: aki „úrnak” születik, az nem biztos, hogy „úrként” is hal meg.⁶⁶ Petőfi novellái arra igyekeznek rámutatni, hogy a városi, polgári életből ismert tendenciák, emberi tapasztalatok ugyanúgy megjelennek falusi környezetben is,⁶⁷ ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy a falu zárt társadalma sokszor kíméletlenebb, mint a város személytelensége.⁶⁸ A két, már említett, Petőfi-szövegen kívül Jókai Mór *A' serfőző* című novellája, amely egy nemzetkarakterológiai gúnyrajz⁶⁹, is a falusi

⁶² Uo., 13.

⁶³ „[Imre] Minden élvezet poharát fenéig ürité; szenvedett is olykor, a' mint érdemelte, 's immár odajutott, hogy vakmerő homlokkal kérkedhetik vele, mikép tettetni minden érzést képes, érezni egyet sem többé. [...] Divatba jöttek a' bűnöz: Atheismus, emberölés, rablás, szolgálalkúség, érzéketlen szín, honfeledés, mind ezek dicsekedés tárgyai lettek.” - JÓKAI MÓR, *A' büntárs*, 5.

⁶⁴ PETŐFI, *A' nagyapa*, és PETŐFI, *A' fakó leány 's a' pej legény*

⁶⁵ PETŐFI Sándor, *A' nagyapa*, 163.

⁶⁶ Pergő Péter, és későbbi felesége, Julcsa szolgálókként dolgoztak fiatalon, de idős korukra – egy tisztességesen végigdolgozott élet eredményeképpen – olyan megélhetést alapoztak meg családjuk részére, hogy immár nekik is lehetnek szolgálóik. Régi gazdájuk fia azonban hiába született jómódba, tisztességtelenül élte életét: idős korában koldusként fogadják be Pergő Péterék a házukba éjszakára.

⁶⁷ Például a kiközösítés motívuma *A' fakó leány 's a' pej legény* című novellában.

⁶⁸ Az arcán tűzfolttal született Csigolya Marcit nem fogadják be kortársai. Pej legénynek csúfolják, ami miatt a fiú agresszív és magányossá válik. Pató Sári – a fakó leány – pedig valószínűsíthetően albínó: fehér bőre, szőke haja és piros szeme van. A két kitaszított fiatal végül egymásra talál. Az isteni igazságszolgáltatás ebben a Petőfi-elbeszélésben is megjelenik: nekik lesznek a legszebb gyermekeik a faluban.

⁶⁹ Ezt a szövegben érvényesülő nyelvi humor is alátámasztja: pl. „De nem hiába is hízott meg illy *csehül* az érdemes gazda, mert elviselt három oldalbordát [...]” – kiemelés a dolgozat szerzőjétől. (JÓKAI, *A' serfőző*, 303.)

társadalmi környezetet igyekszik bemutatni. Az elbeszélésben hangsúlyos szerepet kap az életkép; narratív eszközzé válik, aminek funkciója a karaktertípusok bemutatása: megalkotja például Vicát, a férjén uralkodó háziasszonyt, aki a rendbe teszi a háztartást (megjelenik alakjával kapcsolatban Kisfaludy Károly *A bánkódó férj* című vígballadájából is jól ismert „Szegény Tatár!” motívuma is.⁷⁰).

Nyelvi autentikusság

A falusi szereplők autentikus ábrázolásának, mind Jókai, mind Petőfi, fontos elemeként tartotta számon a nyelvi megformáltságot. Mindhárom novellában megjelennek a vernakuláris nyelvváltozatra jellemző, a standard irodalmi köznyelvtől eltérő nyelvi formák (Pl.: „Ne tartson *kend* tőlünk, dörmögé az őrmester, nem szólunk *mink* bele.”⁷¹ – kiemelés a dolgozat szerzőjétől), akár népnyelvi szavak is. (A vidéki és városi olvasóréteg világról való tudásának különbségére rátapintva Jókai fontosnak tartotta például a ’rásaszoknya’ szót lábjegyzetben megmagyarázni.⁷²) *A’ serfőző* omnipotens narrátora nyelvileg elhatárolódik a megjelenített karakterektől (gyakran használja az elbeszélő múltat, ami a szereplők beszédéből konzekvensen kimarad.⁷³), ezzel ellentétben Petőfi a novelláiban már nemcsak a szereplők megszólalásait, hanem az elbeszélői hangot is igyekszik közelíteni az élőbeszédhez. *A’ nagyapában* ez a két fikciós szinten mozgó narráció miatt is lehetséges: mivel a narrátori szerepet az egyik karakter tölti be – természetes, hogy a „saját hangján fog megszólalni”. „Marczi apját Csigolya Dánielnek *hítták*” (kiemelés a dolgozat írójától) – írja Petőfi *A’ fakó leány ’s a’ pej legényben*: A novella elbeszélője ugyan már nem aktorként van jelen a cselekményben, mégis szereplővé lép elő – az irodalmi köznyelvtől eltérő nyelvhasználata által hívja fel magára az olvasó figyelmét.

Női szereplehetőségek és funkciók

A különböző életkörülmények és társadalmi berendezkedések más-más szerepet és részvételi lehetőséget kínálnak a megjelenített nőalakoknak. A félév során megjelent novellák tudomást vesznek a három megjelenített társadalmi réteg eltérő női szereplehetőségeiről, és reagálnak is a jelenségre: a társadalom vertikális tagozódása mentén (az arisztokráciától a parasztság felé haladva) megfigyelhető, hogy a női karakterek egyre nagyobb személyes szabadsággal

⁷⁰ „- Hát a’ huszárok? – Dejszen azok túl vannak már a’ határon, reggelig ott vigadtak, akkor lóra ültek, azóta tán háborúban is vannak. – Hát Vicza asszony? – Nem vitték el, felele keservesen sohajtva Hanzli.” – JÓKAI, *A’ serfőző*, 372–373.

⁷¹ JÓKAI, *A’ serfőző*, 310.

⁷² JÓKAI, *A’ serfőző*, 304.

⁷³ pl. „Utczu bizony, gondolá Vendel úr, ez aztán a’ két tűz” – JÓKAI, *A’ serfőző* 373.

rendelkezik, egyre önállóbbak, a páciensi szerepből ágenssé lépnek elő. A nemesi kisasszonyok engedelmes, passzív, vélemény nélküli karakterekként mondhatni „díszként”, elérendő célként vagy megszerzendő menyasszonyként lépnek a novellák cselekményébe. (*Egy báróné, Sir Olivier Clemency*⁷⁴) A kisasszony karakterének kiüresítésére reagál Gaál József *Beszélyirő gyötreim* című novellájában, amelyben éppen a nők viaszbabához hasonló ábrázolását: E.T.A. Hoffmann *A homokember*⁷⁵ című elbeszélésének cselekményét és karakteralkotását parodizálja. (Gaál szövegében a csodált nő ténylegesen egy viaszbaba: a kritika éle, hogy a szerelmes főszereplő erre csak a mű végén döbben rá.) Az intertextuális kapcsolatot a cselekményelemeken kívül a megjelenő nőalak neve – Olimpia – is megalapozza.

A novellákban szereplő polgárnők már valamelyest aktívabb, hangsúlyosabb szerepet kapnak a novellákban. Bár a családfő akaratának való alárendeltség még mindig fontos elem; a megjelenő karakterek már megfogalmazzák saját véleményüket az eseményekről.⁷⁶ A paraszti társadalom ábrázolása során, főleg Petőfinél figyelhető meg a női és férfi karakterek azonos szintre helyezése, amelynek alapja, hogy a nők is dolgoznak, biztosítják saját megélhetésüket. Ennek megfelelően már a nők is döntéshozói pozícióba kerülnek saját sorsukat illetően.⁷⁷ A női karakterek „irodalmi egyenjogúsításának” kezdeményeiként is felfoghatjuk ezeket az elemeket.

A szem a lélek tükre

A félév során megjelent novellákban szereplő karakterek jellemzésének egyik fontos stratégiája a test és lélek harmóniájának, a külső és belső tulajdonságok párhuzamának feltételezése. A szereplők bemutatása gyakran szorítkozik szinte csak a külső jegyek leírására, amelyek metonimikus módon gyakran a karakterek tulajdonságaira is értendők. A púpos termet, torz alak általában az antagonisták sajátja (*Rian Nina, Egy báróné*), míg – főleg a nők esetében – a finom arcvonások, mély homlokredők a lelki finomságot és a gondolati elmélyültséget jelenítik meg. (pl. *Egy báróné, A' pozsonyi árvíz 1847-ben, Sir Olivier Clemency, Két hölgy szerelme*, ...) Jókai Mór *A' büntárs* című, félévkezdő elbeszélése éppen ezt, a karakterek külső, testi jegyeinek leírására szorítkozó jellemzést példázza. (A főszereplő Matildnak ikrei születnek:

⁷⁴ Az említett novellák szereplői, Emilia és Ida sorsáról gondviselőjük dönt: életük alakulásába nincsen beleszólásuk. Vö. „[Emilia] Következő levelében arról értesíti testvérét, miszerint anyja akarátja az, hogy az apáczák közé esküdjék; a' levél végén reszkető kézzel van megemlítve, hogy a' leánya e' gondolattól fél, de hogy ő a' parancsnak azért engedelmeskedni fog[...].” – PÁLFFY, *Egy báróné*, 297.

⁷⁵ Az első német kiadás: E.T.A. HOFFMANN, *Der Sandmann = Nachtstücke herausgegeben von dem Verfasser der Fantasiestücke in Callot's Manier*, Berlin, 1817.

⁷⁶ Például Jókai *A' büntárs* című novellájának Matildja morális dilemmába kerül: elárulja férjét, vagy hamisan vall a bíróságon. A nőt hosszas vívódás után mégis meggyőzi a férje.

⁷⁷ *A' nagyapa* női főszereplőjének, Julcsának, kétszer is vissza kell utasítsa munkaadója szerelmi ajánlatát, hogy Péternek – későbbi férjének párja lehessen. Amikor az úrfi emiatt elkergeti Pétert a háztól, Julcsa is megszökik a fiúval. Amíg Péternek katonai szolgálatot kell teljesíteni, Julcsa egyedül felvirágoztat egy rábízott gazdaságot.

Lina és Makár egymás ellentétei. A lány a megtestesült jóság és szépség, míg a fiú torz természetű, púpos – emellett a lelke is csupa gonoszság: rablógyilkos lesz belőle.)

Ugyanakkor megjelennek már olyan szövegek is a félév során, melyek megtörik ezt a karakteralkotási módot: felfedezik a megjelenés és a lélek diszkrepanciáját.⁷⁸ Petőfi *A' fakó leány 's a' pej legény* elbeszélése (melynek első része május 8-án, öt hónappal *A' büntárs* megjelenése után kerül sajtó alá) egyértelmű válaszként értelmezhető Jókai előbb említett szövegére: míg ez utóbbinál a szereplők sorsa és lelki alkata már születésükkor eldőlni látszik, addig Petőfi éppen amellel érvel, hogy a társadalom, a kiközösítés vezethet ahhoz, hogy a torz külsejű emberek kívülállóvá, esetlegesen agresszívvá váljanak. A Jókai- és a Petőfi-szövegek közötti párbeszédre az is következtetni enged, hogy *A' fakó leány 's a' pej legény* felépítésében is rájátszik Jókai elbeszélésére: a novellák viszonylag hosszú, esszéisztikus betéttel kezdődnek, ebben megfogalmazódik az a tétel, amelynek bizonyítására tett kísérletként olvashatóak a szövegek. A két szöveg közötti párbeszéd a hetilap reakcióképességére lehet bizonyíték.

A szereplők „látható” testi jegyekkel való jellemzése mellett visszatérő eleme a novellák narratív technikájának az emlékezeti analepszusok használata.⁷⁹ Az alapvetően lineáris időkezeléssel dolgozó novellák kronologikus felépítését a visszaemlékezések különböző formái törik meg, ezek szerepe az elbeszélés jelenében kialakuló konfliktus háttérének megvilágítása. A szereplőket körüllegő titokzatosság⁸⁰, évtizedes bűnök és generációkon átívelő bosszúállás⁸¹ okait fedik fel a vagy szóban, vagy írásban (általában levélben) közvetített beágyazott történetek, amelyek a cselekmény egy szereplőjét teszik másodfokú elbeszélővé. A nézőpontváltás miatt a korábban egyes szám harmadik személyű elbeszélő egyes szám első személyű narrátornak adja a szót. (*Rian Nina, Két hölgy szerelme, A' pozsonyi árviz 1847-ben, A' nagypapa, A' költő szerelme, ...*) Ezzel ellentétesen épül fel Gaál József *Beszélyirő gyötrelmei*

⁷⁸ T.ér Lajos *Rian Nina* című elbeszélésének címszereplője púpos, eleinte rosszakaróként feltüntetett lány, aki a történet végén mégis helyesen cselekszik. Petőfi Sándor *A' fakó leány 's a' pej legény* című novellája is a külső és belső tulajdonságok ellentétére hívja fel a figyelmet.

⁷⁹ A terminust Gérard Genette *Az elbeszélő diszkurzus* című munkája alapján használom. Vö. Gérard GENETTE, *az elbeszélő diszkurzus*, ford. SEPEGHY Boldizsár = *Az irodalom elméletei I.*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, Jelenkor, 1996, 61 – 98. Itt: 71.

⁸⁰ Például az *Egy bárónéban* szereplő báróné a végletekig titkolni akarja, hogy csődbe ment, ez két gyermeke vesztét okozza. A *Sir Olivier Clemency* című novellában a címszereplő kiléte adja a történet misztikumát. A *Rian Nina* című elbeszélés pedig gyakran utal a 'rém' és 'kísértet' szavakkal az egyik (emberi) szereplőre, ezzel teremtve meg a szöveg misztikus hangulatát.

⁸¹ Az érintett novellák cselekményének felépítése erősen épít az angolszász irodalomban elterjedt gótikus irodalom tematikus-motivikus csomópontjaira, és éppen ezek a szövegek azok, melyek a helyszín kiválasztásában is ebbe a hagyományba kapcsolódnak. Egy mű gótikusként való azonosításához Török Zsuzsa szerint három kritérium szükséges: (1) elhagyatott, ódon helyeken játszódnak, (2) múltbéli titkok, (3) misztikum. Ezen tényezők együttes jelenléte arra hivatott, hogy felfedjék egy olyan konfliktus részleteit, mely tovább nem maradhat titokban. Vö. TÖRÖK, *Kísértő emlékek*, 385.

című novellája, melynek elsőfokú narrátora E/1-ben szólal meg, beágyazott történetekként a központi írókarakter „novellakezdeményei” szerepelnek a szövegben, amelyekben az első személyű elbeszélő átadja a szót az egyes szám harmadik személyű, saját maga által konstruált narrátornak.

Végszó

Az Életképek 1847/1. félévében megjelent novellák cselekményének helyszínét, a megjelenített szereplőket és a felhasznált narratív sémákat egymásra vetítve három tendencia különíthető el a hetilap szépprózai anyagában. (1) Legnagyobb számban a polgári szereplőket mozgató, biedermeier stílusú elbeszélések jelennek meg. (*A' büntárs, Beszélyiró gyötrelmei, Két hölgy szerelme, Mágneses álomjáró, A' pozsonyi árvíz 1847-ben, A' költő szerelme*) A novellák cselekménye városi környezethez köthető, egyik fő szervező eleme általában egy rejtély vagy titok, melynek felderítése következtében oldódik meg a konfliktus. (Ha a titokra nem derül időben fény, a történet tragédiával zárul. Vö. *Két hölgy szerelme*) (2) A második szövegcsoporthoz a gótikus irodalom jegyeit, jellemzőit magán viselő, magányos kastélyokban játszódó, arisztokratákat szerepeltető novellák alkotják. Ezek cselekményét valamilyen (múltbéli vagy jelenlegi) bűn szervezi: a szülők amorális tettei miatt gyermekeik szenvednek. (*Egy báróné, Rian Nina, Sir Olivier Clemency*) (3) A harmadik, újdonságnak számító irányt a falusi történetek alkotják. Ezek helyszíne a falu, a cselekmény a zárt paraszti társadalom kulisszái között játszódik. A paraszti társadalom differenciáltságának bemutatása a novellák fontos célja volt, a megváltozott női szerepekre és funkciókra is reagálnak: szereplőik a polgári vagy arisztokrata származású karakterekhez képes jóval nagyobb személyes szabadsággal rendelkeznek. (*A' serfőző, A' nagyapa, A' fakó leány 's a' pej legény*). A divatlap szépprózai szövegeit vizsgálva nemcsak arra kaphatunk választ, hogy mit olvasott a 19. század derekán élő magyar polgárság, hanem az utókor által kanonikusként számon tartott szerzők műveinek elsődleges kontextusát is jobban megismerhetjük, ami hozzájárulhat az irodalmi kánonban elfoglalt helyük és szerepük árnyalásához.

Felhasznált irodalom

Felhasznált szépirodalmi szövegek, szövegforrások

- BAJZA József, *A' román-költésről: Töredékek*, Kritikai Lapok III. (1833), 5–64.
- BÉRCZY (LADÁR) Károly, *Sir Olivier Clemency*, Életképek, 5(1847), I, 789–812.
- CSÁSZÁR Ferenc, *Lelkes Honleányok!*, Életképek, 2(1844), I, 1–5.
- DÁVID, *Mágneses álmjáró*, Életképek, 5(1847), I, 398–405.
- E.T.A. HOFFMANN, *Der Sandmann = Nachtstücke herausgegeben von dem Verfasser der Fantasiestücke in Callot's Manier*, Berlin, 1817.
- *Előszó – Fáy Andrástól*, Magyar Életképek 1(1843), I, I–VII.
- FRANKENBURG Adolf, *Emlékiratok II.*, Pest, Emich Gusztáv, 1868.
- FRANKENBURG Adolf, *Emlékiratok III.*, Pest, Emich Gusztáv, 1868.
- FRANKENBURG Adolf, *Üdvözlét Hölgyeinknek!*, Életképek, 5(1847), I, 1–4.
- GAÁL József, *Beszélyiró gyötrelmei*, Életképek, 5(1847), I, 100–107, 134–140.
- JÓKAI Mór, *A' büntárs*, 5(1847), I, 4-16, 36-43, 69-73.
- JÓKAI Mór, *A' serfőző*, Életképek 5(1847), I, 302–311, 345–351, 372–377.
- PÁLFFY Albert, *Egy báróné*, Életképek, 5(1847), I, 228–236, 260–270, 292–301.
- PETŐFI Sándor, *A' fakó leány 's a' pej legény*, 5(1847), I, 597-606, 629-639.
- PETŐFI Sándor, *A' nagyapa*, Életképek, 5(1847), I, 163–172, 199–209.
- PETŐFI Sándor, *Arany Jánoshoz (VII), Szatmár, 1847. augusztus 17.* = PETŐFI Sándor *Összes prózai művei és levelezése*, kiad. MARTINKÓ András, Szépirodalmi, 1960, 328.
- PETŐFI Sándor, *Kard és láncz*, Életképek, 6(1848), I, 1–4.
- POMPÉRY János, *Két hölgy szerelme*, Életképek, 5(1847), I, 499–507, 533–541, 564–578.
- PRASZNOVSZKY János, *A' költő szerelme*, Életképek, 5(1847), I, 658–665, 694–699.
- SILLYE Gábor, *A' pozsonyi árviz 1847-ben*, Életképek, 5(1847), I, 428–434, 467–475.
- T...ÉR Lajos, *Rian Nina*, Életképek, 5(1847), I, 723–732, 757–765.

Felhasznált szakirodalom

- AUERBACH, Berthold, *Schwarzwaldor Dorfgeschichten* I–II, Bassermann, Mannheim, 1843.
- BÉRES Norbert, *A „gótikus” irodalom korai magyar fogadtatása (1796–1823)*, Irodalomismeret, 2019/3–4, 4–18.
- GENETTE, Gérard, *az elbeszélő diszkurzus*, ford. SEPEGHY Boldizsár = *Az irodalom elméletei I.*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, Jelenkor, 1996, 61 – 98.
- GORIUPP Alisz, *Az Életképek szerkesztőváltozása 1847-ben*, Magyar Könyvszemle, 1930/3–4, 282–288.
- GULYÁS Pál, *Magyar írói álnév lexikon – A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*, Bp., Akadémiai, 1956.
- *Handbuch, Zeitschriftenforschung*, Hg. Oliver SCHEIDING – Sabina FAZLI, Bielefeld, transcript Verlag, 2023 (Edition Medienwissenschaft, Band 72)
- HANSÁGI Ágnes, *A hagyomány sajátsága: korszakok és kánonok palimpszesztusban – Előszó* = H.Á., *Klasszikus - korszak - kánon. Historizáció és temporalitástanulmány az irodalomtudomány történeti koncepcióiban*, Bp., Akadémiai, 2003 (Philosophiae Doctores 18.)
- HANSÁGI Ágnes, *Irodalmi kommunikáció és műfajiság – A Jókai-próza narrációs eljárásai a romantikától a korai modernségig* [Digitális kiadás], Bp., Akadémiai, 2022.
- HANSÁGI Ágnes, *Műfajok a 19. században, A novella*, Balatonfüred, Tempevölgy, 2020.
- HANSÁGI Ágnes, *Műfajtörténet, poétika és narráció = A kispróza nagymestere*, kiad. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Tempevölgy könyvek, 2018, 17–48.
- HITES Sándor, *Kereskedőtársadalom, írói gazdálkodások*, Studia Litteraria, 2021/3–4, 3–6.
- IMRE László, *A romantikus irodalomalapítás ambivalenciái = Értékek kontextusa és kontextusok értéke 19. századi irodalmunkban*, szerk. IMRE László, Debrecen, KLTE Könyvtár, 2000, 7–22.
- KÓKAY György, *A reformkori sajtó (1830–1848) = A magyar sajtó története*, szerk. FÖLDES Anna, Bp., A Magyar Újságírók Országos Szövetsége, 59–90.
- LABÁDI Gergely, *Franco Moretti: Distant reading*, Irodalomtörténet, 2014/4, 561–564.
- LESI Viktor, *A Frankenburg-féle Életképek*, Debrecen, Lehotai Könyvnyomda, 1941.
- LUKÁCSY Sándor, *Az életképpírók = A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1965 (A magyar irodalom története 3.), 638–641.

- MARGÓCSY István, „...*Mint napszámos nyúlok íróeszközömhöz...*” – *Az irodalmi tevékenység mint munka és vállalkozás (Vázlat a 19. századról)*, *Studia Litteraria*, 2021/3–4, 7–29.
- MARTINKÓ András, *A prózairó Petőfi és a magyar prózastilus fejlődése*, Bp., Akadémiai, 1965 (Irodalomtörténeti könyvtár, 17).
- MORETTI, Franco, *Atlas of the European novel 1800 – 1900*, London–New York, Verso, 1998.
- MORETTI, Franco, *Distant Reading*, London – New York, Verso, 2013.
- TAMÁS Anna, *Az Életképek (1846–1848)*, Bp., Akadémiai, 1970 (Irodalomtörténeti füzetek 68.)
- TÖRÖK Zsuzsa, *Kísértő emlékek, Vachott Sándorné és a gótikus irodalom*, It., 2020/4, 383 – 406.
- TÖRÖK Zsuzsa, *Periodika-tudomány, periodika-kutatás*, ItK, 126 (2022), 221–245.
- VADERNA Gábor, *A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Bp., Universitas, 2017.
- WÉBER Antal, *Az életkép mint prózai forma*, *Irodalomtörténet* 32(2001), 341–358.
- WÉBER Antal, *Az irodalom szerepváltása a biedermeier kultúrában*, *Irodalomtörténet*, 29(1998), 210–226.
- WÉBER Antal, *Lélektani és történelmi hitel a biedermeier irodalomban*, *Irodalomtörténet*, 31(2000), 414–434.
- ZENTAI Mária, *A város szerepe a kora reformkori magyar irodalomban*, ItK, 1999/3–4, 335–344.
- ZOLNAI Béla, *A magyar biedermeier*, Bp., Franklin Társulat, 1941.
- ZOLNAI Béla, *Irodalom és biedermeier*, Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1935.